

Sovyet Döneminde Kutadgu Bilig Üzerine Yapılan Çalışmalarda Materyalist Yaklaşımın İzleri Ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi

Hatice Artukbey*

Öz

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri üzerine günümüze kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak yapılan her çalışma doğal olarak değerlendirildiği dönemin bakış açısından ve konjonktüründen etkilenmiştir. Şüphesiz Kutadgu Bilig dünya kültür mirasının en önemli ögesidir ve bu seviyeye evrensel öğretileri sayesinde ulaşmıştır. Bu açıdan bakılınca Kutadgu Bilig üzerine yapılan yorumlardaki farklı yaklaşımları normal karşılamak gerekir. Ancak Sovyet döneminde Kutadgu Bilig üzerine yapılan çalışmalar irdelendiğinde, ideolojik saiklerin tahrif boyutuna varacak kadar ileri gittiğini gözlemek mümkündür. Örneğin Kırgız Türkçesine "Kuttuu Bilim" olarak çevrilen ve 1992 Frunze baskılı kitapta yer alan Askar ABDULKADİR BEKBO'nun "Kiyetizimden Hümanizme" adlı makalesinde Kutadgu Bilig materyalist bakış açısıyla yorumlanmış, özellikle içerik açısından idealizme daha yakın olarak değerlendirilmesine rağmen, dönemin ideolojik tesirinden kurtulamamıştır. Ayrıca makale yazarı Yusuf Hac Hacibi akılcı filozof olarak değerlendirmekte ve kader konusunda mutezileye yakın olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu düşüncenin kitabın çevirisi ve dipnotlarında da hissedildiğini görebiliriz. Yine ilginç bir şekilde Hz. Osman ve Hz. Ali'yi bir peygamber olarak nitelemektedir.

Tabii ki böylesi dünya kültürüne mal olmuş bir eser, Sovyet döneminde materyalist yaklaşım benimsemiş olsa dahi görmezlikten gelinemezdi. Bu yüzden eserin didaktik boyutu da dikkate alınmış ve eser üzerinde tahrif boyutuna varan aşırı yorumlar yapılarak dini unsurlar hasıraltı edilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım din eğitimi açısından ele alındığında, eserin Türk İslam kültürünün bir ürünü olarak takdim etmek ateist din eğitimi yaklaşımını benimsemiş bir sistemde "sakıncalı" olurdu. Bu yüzden ortaya çıkabilecek "sakıncaları" bertaraf edebilmek için Yusuf Has Hacib'in de bir materyalist olarak sunabilecek kadar aşırı yorumlara gidildiği gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, İslam, Filozof.

* Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi, katchaakimjan@gmail.com

Traces of Materialist Approach in The Studies on Kutadgu Bilig in The Soviet Period and Evaluation in Terms of Religious Education (Example of Kyrgyzstan)

Abstract

Many studies have been done on the work of Yusuf Has Hajib called Kutadgu Bilig until today. However, each study was inevitably affected by the perspective and conjuncture of the period in which it was performed. Of course, Kutadgu Bilig is the most important element of the world cultural heritage and has reached this level thanks to its universal doctrines. From this point of view, different approaches in Kutadgu Bilig's comments should be considered normal. However, regarding the studies on Kutadgu Bilig performed in the Soviet period, it is possible to observe that ideological impetuses have gone as far as to falsify. For example, in the article titled "From Kiyetism to Humanism" of Askar ABDULKADİR BEKBO, translated into Kyrgyz Turkish as "Kuttuu Bilim" and included in the book published by Frunze in 1992, Kutadgu Bilig has been interpreted from the materialist point of view, although it was considered closer to idealism especially in terms of content, it could not escape from the ideological clamp of the period. In addition, the author of the article considered Yusuf Has Hajib as a rational philosopher and argued that he is close to dissenter about fate. We can see that this thought was felt in the translation and footnotes of the book as well. Again, he interestingly described Hz. Osman and Hz. Ali as prophet.

Of course, such a work that belongs to the world culture could not be ignored even if a materialist approach was adopted during the Soviet period. Therefore, the didactic dimension of the work was also taken into consideration and religious elements were tried to be sheltered by making extreme comments on the work. Considering this approach in terms of religious education, presenting the work as a product of Turkish Islamic culture would be "unfavorable" in a system that adopted the atheist approach in religious education. Therefore, in order to eliminate the "drawbacks" that may arise, excessive interpretations that have been made to present Yusuf Has Hajib as a materialist were observed.

Keywords: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, İstam, Future.

Giriş

Dünya kültürünün ortak mirası olarak bilinen Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eseri üzerine Fransız oryantalist A. Jaubert'in (1779-1847) çalışma raporunu yayınladığı 1825 yılından günümüze kadar yaklaşık iki asırlık bir zaman geçmiştir. Bu zaman diliminde çeşitli dillerde, çeşitli kültürel ve siyasi dönemlerde, çeşitli ülkelerdeki aydınlar tarafından dilbilimsel özellikleri, sanatsal ifadeleri, edebi gelenekler, karşılaştırmaları analizler ve çeviri analizleri gibi bu eser için çok sayıda tanıtıcı makaleler kaleme alınmıştır. Böylesine değerli eserin çıktığı yer olarak bilinen Balasagun şehrinin bulunduğu coğrafya bugün Kırgızistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Peki, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eseri Kırgızistan'da ne şekilde incelenmiştir? Önce bu soruya cevap aranacak, ardından Sovyet döneminin son evresinde kaleme alınmış olan bir makale üzerine mülahazalar yapılacaktır.

Kırgızistan'da Yusuf Hac Hacib'in eserini ilk incelemeye alan Kırgız dilbilimci Konstantin Kuzmich Yudakhin'dir. O 1952 yılında "S.E. Malov'un Eski Türk Anıtları Yazısı: Metinler ve Araştırmasına Giriş" (Yudakhin: 1952) adlı eserinde Kutadgu Bilig hakkında değerli bilgiler aktarmıştır. Daha sonra bu çalışmayı U. Asanaliev'in "Kutadgu Bilig'in Dil Özellikleri Üzerine", A. Narynbaev'in 'in yazdığı "Orta Çağ Uygur İdeolojileri" ve B. T. Imanaliev'in kaleme aldığı "Balasagunlu Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig'teki Felsefi Düşünceler" gibi dilbilimsel ve felsefi boyuttaki araştırmalar takip etmiştir. (Jamal ve Kafkasyalı: 2016)

Kırgız toplumuna Kutadgu Bilig eserinin tanıtılması ve söz konusu eserin Kırgız Türklerinin milli değeri olarak kabul görmesinde K. Artykbaev'in çabası çok büyüktür. K. Artykbaev ilk önce "Türk edebiyatının ortak mirası" düşüncesini desteklemek amacıyla *Kırgız Kültürü* adlı ulusal gazeteye bir dizi makale yazarak, daha sonra aynı konu ile ilgili "Eleştiriye Giden Yol" (1970), "Gerçek Sınıf" (1991), "Dahiliğin Sırları: Edebi Çalışmalar ve İmaj Geliştirme" (Kırgızistan Edebiyat Ansiklopedisi, 1994) ve "Kutadgu Bilig" ile ilgili çalışmalardaki önsöz, notlar, eklemeler ve şerhlerle ilgili yazılmış bir dizi makaleden oluşan Yusuf Has Hacib ile Kaşgarlı Mahmud'un Manevi Mirası (1999) dâhil olmak üzere çeşitli

kitaplar yayımlayarak böylesi bir kültürel atılıma en büyük katkıyı sağlamıştır.

K. Artykbayev'a göre orta çağdan kalma Orhun yazıtları, *Kutadgu Bilig* ve *Divanı Lügat'it Türk*'ün Manas Destanı gibi milli eğitim müfredatında yer almalı, tarih ve edebiyat derslerinde okutulmalıdır. Ona göre, eğer *Kutadgu Bilig* Türklüğün ortak mirası ise, o zaman doğal olarak Kırgız halkına da ait olması gerekir. Dahası, *Kutadgu Bilig*; Kazak, Özbek ve Uygurların olduğu kadar Kırgızların da anlayabileceği kolay bir dilde yazılmıştır. Son olarak, *Kutadgu Bilig*'in yazarının doğduğu ve Kırgızistan'ın kuzeyinde yer alan ve kadim bir şehri olan Tokmok'un batısında bulunan Balasagun şehri, 11. ve 13. yüzyıllar arasında Karahanlı Devletinin ikinci başkentliğini yapmıştır. Bundan dolayı Balasagun'lu Yusuf'un Kırgız halkına ait tarihi bir şahsiyet olarak görülmesi (Jamal ve Kafkasyalı: 2016: 48) çok doğaldır.

1952'den beri Kırgızistan'da *Kutadgu Bilig* ile ilgili yazılan tüm eserlerden 68 tanesi monografi olup, bunlar çeşitli türlerde yazılan eserlerdir (doktora ve doktora sonrası tezleri, ders kitapları kısımları ve ders kitaplarına yapılan katkılar veya edebiyat tarihi ile ilgili diğer referans çalışmaları dâhil). 2002'den önceki çalışmaların çoğu, *Kutadgu Bilig*'i çok yönlü olarak geniş bir biçimde inceleyerek onun Kırgızistan tarihi ve kültürü ile olan ilişkileri üzerine odaklanmıştı. Tanıtıcı çalışmalar ve eleştirel yönlendirmeye geçiş 2003'ten sonra meydana gelmiş ve felsefe, edebiyat, din, metin tercümelemleri, tarih, coğrafya vb. gibi çok sayıda analitik yaklaşımları kapsamıştır. Bu tür çalışmalara örnek olarak, Nazygul Turdubaeva'nın "Balasagunlu Yusuf ve Onun Kutadgu Bilig Şiiri" (Turdubaeva: 2006) ve Aida Kasieva'nın "W. May'in İngilizce Tercümesi Esas Alınarak Kutadgu Bilig'deki Mecazi Kelimelerle İlgili Bir Analizi" (Kasieva: 2006) , T. D. Dzhumanaliev'in 2002'de yazdığı "M.Ö 2. yüzyıl ve M.S.12. yüzyıl Arasında Tanrı Dağlarındaki Göçebeler Arasındaki Siyasi Hakların Evrimi" konulu doktora sonrası projesi ve aynı kişiye ait "10. ve 11. yüzyıllarda Tanrı Dağlarında Yaşayan Göçebeler Arasında Siyasi Gücün Dönüşümü" (Djumaiev: www.kyrgyz.ru/) , "Karahanlı Devlet İnşasındaki Problemler" (Djumaiev: www.kyrgyz.ru/), "Edebiyat Kayıtlarında Kırgızistan Fergana Havzası" (Djumaiev: www.kyrgyz.ru/) gibi yayınları bunların arasında yer almaktadır. Eserin felsefi boyutta ele almaya çalışan

araştırmalara en güzel örnek de Z. I. Galieva'nın "Kutadgu Bilig Eserinde Felsefi ve Dünya Görüşünün Konuları" (Galieva: www.kyrgyz.ru/) adlı makalesidir.

Görüldüğü gibi, Kırgızistan'daki Kutadgu Bilig üzerine yapılan araştırmalar geniş yelpazede devam etmektedir. Bu araştırmaları devam ettirir nitelikteki bizim incelemeye aldığımız makale, 1988 yılında T. Kozybekov tarafından Kırgız Türkçesine "Kuttuu Bilim" olarak çevrilen ve 1992 Frunze baskılı kitapta yer alan Askar ABDULKADİR BEKBO'nun "Kiyetizimden Hümanizme" adlı makalesidir. Bu makaleye geçiş yapmadan önce, kitap hakkında önemli bir hususu belirtmemiz gerekir. Araştırmacı Nazgul Turdubaeva, Kozybekov'un bu çevirisinin "orijinal metininden tercüme ettiği" iddiasına itiraz ederek, yapılan tercümenin A. Egeubaev'in Kazakça metinlerini baz alarak yapıldığını ve büyük ölçüde S. Ivanov'un Rusça tercümesini temel aldığını söyleyerek eleştiride bulunmuştur. Belirtilen eksiklikler ve noksanlıklara ilişkin rapora rağmen bu tercüme Kutadgu Bilig çalışmasına ilişkin referanslar külliyyatının vazgeçilmez bir parçası olabilmıştır. (Jamal ve Kafkasyalı: 2016:56)

Kitabın giriş kısmında yer alan Askar ABDULKADİR BEKBO'nun "Kiyetizimden (Quietizm)¹³² Hümanizme" adlı makalesinde Kutadgu Bilig materyalist bakış açısıyla yorumlanmış, özellikle içerik açısından idealizme daha yakın olarak değerlendirilmesine rağmen, dönemin ideolojik ve politik baskısından kurtulamamıştır diyebiliriz. Sovyet dönemimde ateist ideolojinin ve materyalist düşünce sisteminin tesirinde kalan

¹³² Quietizm, 17. yüzyılda İspanya, Fransa ve İtalya 'daki Roma Katolildiği içerisinde çıkan ve tamamen pasif bir zühd hayatını benimseyenler olarak tanımlanan İspanyol papaz Miguel Molinos (1628-1696)'un başını çektiği mistik bir hareketin adıdır. Bunlar, meditasyona, ruhani zühde, sözlü dualara, İsa ve Meryem- kültüne önem vermedikleri için Cizvitlerin eleştirilerine muhatab olmuşlardır. Onlar, tamamen pasif bir zühd hayatına ve "İçsel bir ışığa" inanırlar. Onlara göre Allah, niyaz, dua, arzu ve istek olmadan da tek tek ruhlarla konuşabilir. Ancak ruhun böyle bir şeye tam bir sükunet içerisinde hazır olması gerekir. İnsan tabiatı ve kurtuluşu konusunda kötümser bir doktrin benimseyen bu gruba göre, saf iman, fikirler ve inançlardan daha önemlidir. Saf sevgi de, herhangi bir şeyin sevgisi değil sevgi amacıyla beslenen bir sevgidir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. E. Royston Pike, Encyclopedia of Religion and Religions, London1951) (I. Baskı), s. 314; Micheal Cook, Çev: Sönmez Kutlu, İslam'da Aktivizm vw Quietizm: İlk Mürcie'nin Durumu. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/782/10058.pdf>

araştırmacılar bunu eserlerine de yansıtmişlardır. Örneğin, Özbek araştırmacı Baqizhan Tokhliev'in 1983 yılında "Yusuf Has Hacib'in Anlatı Şiiri Kutadgu Bilig"¹³³ başlıklı yüksek lisans tezinden üretilen ve Taşkent'te yayımlanan kitabında, Hz. Peygamber ve dört halifesi ile ilgili bölüm dâhil İslam'la ilgili bölümler ele alınmamış ve bu akademik çevrede ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. (Jamal ve Kafkasyalı: 2016:85) Buna benzer tutumlar, eserin Kırgızca çevirilerinde de kendini hissettirmektedir.

Makalenin giriş kısmında ABDULKADİR BEKBO (Kozukulov: 1992: 13), (Yusuf Has Hacib'in yaşadığı devrin sosyo-kültürel özelliklerine değinmektedir: "Doğu Rönesans'ının bir temsilcisi olarak bilinen Yusuf doğu medeniyetinin en zirvesindeki İbn Sina, İbn Rüşd, Biruni, Farabi gibi düşünürlerin yetiştiği bir dönemde eserini kaleme almıştır. Orta çağdaki doğu medeniyeti tüm parlaklığıyla kendini ispatlamış durumdaydı. Fergani'nin "Astronominin Başlangıcı", Hazermi'nin "Astronominin cetveli", İbn Sina'nın "Tıbbın Kanunu" gibi eserler doğunun bilimde ne kadar ileride olduğunun bir kanıtıdır. Doğu Rönesans'ının başarısının sırrı da Arap, Fars ve Türk kültürünün harmanlanmasından kaynaklanıyordu. O dönemde her ne kadar Arapça ve Farsça bilim dili olarak bilirse de, Farabi, Beruni, Mahmut Kaşgari ve Yusuf Has Hacip gibi aydınlar eserlerini Türk dilinde kaleme almışlardır" diyerek, eserin Türk dilinde yazıldığını vurgulamıştır.

Devamla, "Kudatgu Bilig Türk dilli halklarının ilk ansiklopedik eseri olarak değerlendirilmektedir. Yazar makalede eserin Türkçe yazılmasındaki amacın Karahan'lılar devletinde İslam dininin resmi ideoloji olarak benimsenmesinden dolayı Arapçanın ön plana çıktığını, Arap dili aracılığıyla Kuran ve Hadis öğretiminin yaygınlaştığını, bundan dolayı Türk dilli halkların dil özelliklerini korumak amacıyla kitap Türkçe yazıldığını belirtir. Böylesine siyasi baskının yoğun olduğu bir dönemde Akıl, Mutluluk, Adalet ve Kanaat alegorisiyle hümanizmin en yüksek değerlerini ön plana çıkartan eser yazmak sadece yeteneği değil aynı zamanda cesareti de gerektiren bir iştir" (Kozukulov: 1992: 14) şeklindeki yorumuyla Yusuf Has Hacib'in o dönemdeki dini yayılıma Türk dilinde eser kaleme alarak başkaldırmıştır görüşünü savunur.

¹³³ Б.Тухлиев, Поэтика "Кутадгу Билиг" Юсуфа Баласагына. Афтореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ташкент 1990.

ABDULKADİR BEKBO, eserin kaleme alınmasının ardında yatan siyasi nedenin ise, “göçebe hayat tarzı benimseyen Karahanlılar devletinin yöneticilerine yönelik siyasetname yazarak, ülkenin nasıl yönetilmesi gerektiğiyle ilgili öğütler vermektir. Özellikle Türk yöneticilerine öğüt niteliğindeki bu kitap, her Türk yönetici tarafından okunabilmesi için Türkçe yazılmıştır” (Kozukulov: 1992: 14), diyerek eserin siyasetname olduğuna değinmektedir.

Ayrıca yazar, bu esere sadece siyasetname olarak bakılmaması gerektiğini, aynı zamanda insanın hayatının anlamını, toplumdaki yerini ve iyi insan olması için gereken meziyetleri sorgulayan felsefi bir eser olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yazar yine, Ortaçağdaki doğu felsefesinin Hıristiyan felsefesinden farklı olarak skolastik genellemelerden mümkün olduğu kadar uzak durduğunu belirtir.

Yazar, Yusuf Has Hacib'i akılcı bir filozof olarak nitelendirmeyi tercih ediyor. O, eserin içeriği incelendiğinde İbn Sina, Farabi, Platon, Aristo gibi düşünürlerden oldukça etkilenildiğini, bu yüzden şiirlerinde alegorik yöntem kullanarak kendi dönemindeki dini baskıya başkaldırır nitelikte dile getirdiğini ifade etmektedir. Ortaçağdaki bilginler, din adamlarının baskısından ve zulmünden sakınmak için eserlerinde sıklıkla alegorik yöntemi kullandıklarını belirten yazar, buna örnek olarak İbni Sina'nın “Hay bin Yekzan” eserini göstermektedir. (Kozukulov: 1992: 15) Bu görüş İslam dinini daha yeni kabul etmiş bir toplum için doğru tespit olmadığı ortadadır. Eserdeki dini unsurları göz ardı ederek, kendi dönemindeki siyasi talebe uygun yorumlar getirildiği aşikardır.

Yusuf Has Hacib'in eserini biz Türk-İslam medeniyetinin başyapıtı olarak nitelendirsek bile, ABDULKADİR BEKBO bu eseri dini içerikten tamamen sıyrarak, felsefe ağırlıklı dönemin dini çevresine bir başkaldırı olarak tasvir edebilmiştir. Ona göre, Orta Çağ Avrupası skolastik karanlığın içinde yüzdüğü sırada, Yusuf güçlü ve derin sezgileriyle ahlak ve siyaset felsefesinin ana problemlerini sistematik bir biçimde kavrayabilmiş olması, onun özgün yönünü ortaya koymaktadır. Ona göre, Yusuf Has Hacip, eserinde, bireysel ahlak anlayışından toplumsal ve siyasi ahlak anlayışına yükseltmiştir. Makale yazarı bu görüşüyle, sosyalist anlayışın topluma ve toplumsal oluşumlara verdiği öneme paralel bir yorum getirmiştir. Diğer bir ifade ile “Sosyalist sistem, topluma çok önem vermesiyle diğer

sistemlerden ayrılmaktadır. Yusuf Has Hacip de eserinde topluma önem vermektedir ve bu yüzden sosyalist araştırmalar açısından dikkate değerdir” tezini ortaya koymaya çalışmıştır.

Materyalist görüşe sahip olan makale yazarı, Yusuf Has Hacip’in eserinde de materyalist unsurlar bulmaya çalışmış ve Kutadgu Bilig yazarının Aristo, Farabi, Biruni gibi düşünürlerden çok fazla etkilendiğini ve İslam öğretisinin temelini oluşturan Kuran ve Hadis gibi temel İslami kaynaklarından uzak durarak, evrenin yaratıcısının Tanrı olduğu düşüncesinden daha çok, kendi içinde sistematik değişimden bahsettiğini iddia etmektedir. (Kozukulov: 1992: 23),

ABDULKADİR BEKBO, Yusuf’un akla çok önem vermesini, İslam’ın baskın öğretilerinden bunalmış olmasına ve insanın hür iradesine önem veren Mutezileye görüş olarak daha yakın durmasına bağlamaktadır. Eserinde sürekli akla vurgu yapmasından hareketle, Yusuf’un İbn Rüşd, Farabi gibi düşünürlerden etkilenmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Hem İbni Rüşd’ün hem de Farabi’nin İslam düşüncesi ve dini öğretisi ekolleri arasında sadece Mutezile veya bir başka mezhebe veya öğretilere bağlı kalacak kadar dar görüşe sahip olmadıklarını iyi biliyoruz. Hatta yeri geldiğinde bahsi geçen alimler, İslam’ın temel öğretileriyle bile çelişecek yaklaşımlar ortaya koyabilmiş ve bu yüzden dindarlar tarafından “zındıklıkla” bile itham edilebilmiştir.

ABDULKADİR BEKBO, Ortaçağın dini baskılara başkaldırı niteliği taşıyan özelliğinden bahsettikten sonra, insanın iradeye sahip olduğu görüşünü savunanların başına Mutezile’yi koymaktadır. Mutezile’yi ortaçağdaki İslam dünyasında insanın kendi kaderinde söz hakkına sahip olduğunu savunan ilk hümanist hareketin öncüsü olarak nitelendirmektedir. İşte bu hümanist anlayışı devam ettiren kesimin başında da hiç şüphesiz Yusuf Has Hacip gelmektedir (Kozukulov: 1992: 20) diyerek, Yusuf Has Hacibi Mutezilenin safına dahil etmiştir. Bilindiği üzere Mutezile ancak kısa bir dönem için Bağdat ve civarında etkili olabilmiştir. Halife Memun’dan sonra, zaten Mutezile’nin iktidar nezdindeki desteği kesilmiş, ve tarihin tozlu sayfalarında kalmıştır. Bu yüzden ta Tanrı dağlarının eteğindeki bir yazarın Mutezile’nin düşüncelerinden etkilenip etkilenmediğini, etkilendi ise ne kadar etkilendiğini doğru tespit edebilmek gerekir. Eğer bir etkileşim yoksa veya çok az ise, makale yazarının ifadeleri

doğruluğu kanıtlanmamış bir iddiadan öteye gidemez. Hele hele İslam'ı yeni kabul etmiş bir toplum için böylesi bir iddiada bulunmak, makale yazarının aşırı yorum yaptığı şüphesini kuvvetlendirmektedir.

Makale yazarı yine Yusuf'un Farabi'den çokça etkilendiğini onun ruh konusundaki görüşlerinden yola çıkarak ifade etmektedir. Yusuf, eserinde bilge, halk tarafından çokça sevilen kişinin ruhunun ebedi yaşayacağını vurgulamıştır. İnsan ruhunun ebedi olması dini dogmadan farklı olarak akıl ile doğrudan alakalı konu olarak ele alınmaktadır. Sonuçta her dini öğretinin öyle ya da böyle bir ruh öğretisi vardır. Akla vurgu yapıyor olmak, onun akılcı olduğunu göstermez. Bir kere akılcılık nedir, bunun iyice ortaya koymak lazımdır. Makale yazarı akılcılıkla neyi kastediyor?

“Ortaçağda resmi ideoloji olarak din yaygınlaştığından dini öğretilerin birçoğuna göre dünyayı, evreni ve insanı Tanrı yaratmıştır, onun emri ve isteği olmadan bir yaprak dahi düşmediği görüşünün hâkim olduğu bir dönemde insan aklını ön plana çıkartmak, cidden cesaret gerektiren bir iştir” şeklindeki yoruma yer vermiş olan yazar, Yusuf Has Hacib'in eserin girişinden itibaren sürekli dine, Peygambere, dört halifeye atıfta bulunmasını görmezden gelmesi, hatta Odgurmuş ile olan diyaloglarda özellikle tasavvufi öğretinin ilkelerini göz ardı etmesi düşündürücüdür.

Makalede Yusuf Has Hacib adeta bir devrimci niteliğinde tasvir edildiğini şu satırlardan görebiliriz: “Ortaçağdaki resmi ideolojilerin tamamına yakını din kaynaklı olduğu için, o dönemdeki aydınlar için bu bir pranga niteliğindedir. Çünkü düşüncelerini açık ifade etmeye korkuyorlardı. İşte böylesi bir ortamda Yusuf Has Hacib dini baskılardan çekinmeden, dini hükümlerle hayatın her alanını kuşatan zihniyeti eleştirerek, dine karşı fikirlerini açıkça dile getirmiştir. O şiirleriyle akla ve bilime daha fazla önem verilmesi gerektiğini, adaletin bilgiyle sağlanmasından yana olduğunu vurgulamıştır.”

Yine Kutadgu Bilig'de ayrı bir öneme sahip olan tasavvufi anlayış biçimi de farklı yorumlandığını görebiliriz. Makale yazarına göre Yusuf'un şiirlerinde, insanın insan olarak kalabilmesi için dini öğretilerde öğretildiği şekliyle dünyadan elini eteğini çekmek değil, tam tersine dünyadaki yerini

anlamak, onunla uyumlu hayat sürmeye çalışmak olduğunu ifade edilmektedir.

Makalede, şair ve düşünür Yusuf'un eserindeki felsefi temelin Kvientizmden (Quietizm) hümanizme doğru ilerlediği ifade edilmektedir. Burada da materyalist bakış açısındaki dini anlayışa has değerlendirmeler yer aldığını görebiliriz. Yazara göre, Ortaçağın dini ideolojisindeki hayatın tamamını kuşatan cereyanlara katılmadan, her şeyi Tanrıya atfederek, züht hayatını yaşamak isteyen kvientizmden yani hayatı, insanı değerli kılan ve onu seven hümanizme olduğunu söylemesi bile, Ortaçağdaki İslam coğrafyasındaki dini anlayış ile Hıristiyanların dini anlayışını ayırt edemediğinin bir göstergesidir.

Yukarıda makalenin, Sovyet dönemindeki ideoloji çerçevesinde materyalist anlayışla değerlendirmeye alındığını gördük. Sovyet dönemindeki o ideolojik anlayışlar geride kaldı. Biz bağımsızlığımızı elde edeli otuz seneye yaklaştı. Ülke her türlü kısıtlamaları kaldırdı ve insanlar inanç farklı anlayıştaki dini grupların, topluluklarını yayılmasını hızlandırdı. Tüm bu oluşumların yanı sıra çeşitli kaynaklardan dini bilgiler aktarılmaya, öğretilmeye başlandı. Bizim kimlik anlayışımıza, kültürel düşünce yapımıza uygun olmayan, fundamentalist din anlayışının özellikle gençler arasında yaygınlaşıyor olması düşündürücüdür. Bu anlamda biz kendi milli değerlerimiz aracılığıyla dini öğretmeyi neden ihmal ettik sorusunu sormamız gerekir? Bu sorunun peşinden yetmiş yıl boyunca sansürlenmiş olan eserler dini eğitim-öğretim açısından önemli kaynak teşkil ettiğini bilmemiz gerekir. Bu doğrultuda bizim milli değerimiz olarak kabul ettiğimiz, Yusuf Has Hacib'in Kırgız Türkçesindeki tercümesi hala 1992 yılında basılan, bizim değerlendirmeye aldığımız kitap esas alınarak okul müfredatında yer aldığını görmekteyiz. Kitabın zaten eserin aslında çeviri olmadığını, daha çok Rusça ve Kazakça tercümesinden istifade edilerek tercüme edildiğini daha önce söylemiştir. Kırgız Türkçesindeki "Kuttuu Bilim" eserinde yer alan dini terim ve ifadelerin ateist ideolojisinin tesiri altında ya çok kısaltarak, ya da anlam kayması yaparak verildiği dikkat çekmektedir. Eserdeki temel dini ifadeler Kırgızca'ya daha ılımlı, ancak mümkün mertebe dini olmayan diğer ifadelerle değiştirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Baarınan en mıktısı, birinci Atık¹³⁴ Başta herkesten önce Tanrı'ya inanmış
Kişi ele Kuday değen akılı artık (51.beyt) Gönüllü ve dili dürüst olan Ebu Bekir gelir.
Da biri tendeşi jok Faruk¹³⁵ boldu, Sonra insanların seçkini, halk içinde mümtazı,
Sözgö bek, işke tıkan, asıl oyluu (53. beyt) Dili ve gönülü bir olan Ömer vardır.
Muraskordun barman Aalı¹³⁶ küçtüü, Ondan sonra seçkin; cesur.
Akılı baatırđığı aşıp tüştü. (57. beyt) Yiğit, kahraman ve akıllı Ali vardır.

Hız. Peygamberden sonraki dört halife hakkındaki beyitlerindeki halife isimleri özellikle beyitte zikredilmeyip, dipnotlarda verilmiştir. Yapılan Kırgızca çevirilerde bazı yerler, orijinal metinle bağdaşmayıp, metinde tahrifatın yapıldığı görülmüştür. Örneğın, 51. Beyitte geçen Ebu Bekir ismi çeviride düşmüş, onun yerine dipnotta Ebu Bekr'in kastedildiğı ifade edilmiştir. Ayrıca Ebu Bekr'den de "peygamber" olarak bahsedilmektedir. Yine 53. ve 57.beyitlerde Hz. Ömer ve Hz. Ali hakkında da benzer tahrifatlara yer verilmiştir. Dört halifeyi peygamber olarak nitelemekle birlikte, Hz. Aişe'yi Hz. Peygamberin kızı ve Hz. Ali'nin eşi olarak tanıtmaktadır. Bu da çeviren kişinin İslam konusunda bilgisinin kıt olduğunu ve çeviride bunu yansıttığını göstermektedir. Ayrıca bu eksik ve önemli dini bilgilerin tahrif edildiğı şekliyle hala okullarda okutuluyor olması düşündürücüdür.

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eseri Kırgız toplumu için ayrıca öneme sahiptir. Bundan dolayı İslam dini konusunda bu kadar çelişkili bilgilerin yer aldığı kitabın hala hem okullarda, hem üniversitelerde temel kaynak olarak okutulmasının yanı sıra bu ifade ettiğimiz eksiklikler düzeltilmeden olduğu gibi yeni baskıların yapıyor olması bizim bu tür konuları ciddiye almadığımızın bir göstergesidir. Artık eserin asıl kaynağından karşılaştırmalı olarak yeniden çevrilmesi, dini ifade ve bilgilerin tahrif edildiğı yerler revize edilmesi gerekmektedir. Yoksa Türk-İslam kültürünün başyapıtı olarak kabul edilen söz konusu eser eksik ve yanlış tanınmaya devam edecektir.

¹³⁴ Hz. Ebu Bekir'i Peygamber olarak niteleyerek, kurtarıcı anlamında vermiştir atık kelimesini.

¹³⁵ Omar-Peygamberin Arapça adı denilmekte, iyiyi kötüyü ayırt edebilen demektir.

¹³⁶ Azireti Ali Peygamber hakkında bahsedilmektedir, o Muhammed peygamberin kızı Aişeye evlenmiştir.

Кайнақча

- Askar Abdıkadir Bekbo, Kiviyetizmden Humanizme, Kırgız Poligraf Yayınları, Bişkek 1992.
- Gül'nisa Jamal ve Muhammed Savaş Kafkasyalı, Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi, Karınya Yayınları, Ankara 2016.
- Doğan Nejat, Kutadgu Bilig'de Din ve Devlet İlişkisi: İki Dünyada da Mutlu Olmak, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bişkek 2016.
- Kaymaz, Zeki, Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Düşünceler, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2016.
- Б.Тухлиев, Поэтика “Кутадгу Билиг”Юсупа Баласагына.Афтореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологически наук.Ташкент 1990.
3. И. Галиева, Вопросы философии миропонимания поэме «Кутадгу билик”//.-Б-С28-30. Аннотация: Ю. Баласагуни.
- Касиева.Аида Аскарбековна:Лексико-семантический анализ метафор «Кутадгу-билиг»: на материале английского перевода У.Мей. автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук : 10.02.20; Национальная академия наук, Институт языкознания.
- Т. Д. Джуманалиев, Кыргызы Ферганской долины в письменных источниках. <http://www.kyrgyz.ru/>
- Т. Д. Джуманалиев, Проблема становления государственности у караханидов.<http://www.kyrgyz.ru/>
- Т. Д. Джуманалиев,Трансформация каганской власти у кочевников притяньшаня в X-XI вв. // www.kyrgyz.ru/
- Турдубаева Назыгул:Жусуп Баласагун жана анын «Кутадгу билик»дастаны, Бишкек 2006.
- Юдахин, “К.К.Рецензия на книгу С.Е.Малова «Памятники древне тюркской письменности”, Frunze 1952,КНУ.